

A szereplők episztemologikus helyzetének korpuszalapú kvantitatív vizsgálata történeti tárgyú narratívákban *

1. Bevezetés

A tanulmány célja annak bemutatása, hogy a történeti tárgyú nem fiktív narratív szövegekben a történetmondó hogyan konstruálja meg a szereplők episztemologikus helyzetét. A szereplők episztemologikus helyzete a szereplők tudásával függ össze, és azt a tulajdonságukat jelöli, hogy mentálisan milyen mértékben férnek hozzá a történet reálisként megkonstruált világához. A tanulmány 2. pontjában röviden felvázolom a történeti tárgyú nem fiktív narratívák funkcionális kognitív nyelvészeti értelmezését, valamint a történeti tárgyú narratívákban megjelenő szereplők konceptuális kidolgozásának a korábbi kutatásaimban (Horváth 2012, 2014) már részletesen tárgyalta lehetőségeit. A 3. részben a Fauconnier-féle mentális tér elméleti keretében azt mutatom be, hogy a történetmondó a szereplőknek a tudását hogyan jelenítheti meg ismeretként, vélelemként és az ismeret hiányaként. A 4. részben – az előző fejezetben kialakított szempontrendszert alkalmazva – a Google Books 2000 és 2010 között keletkezett amerikai szövegeinek a kvantitatív vizsgálatán keresztül mutatom be azt, hogy a történelmi személyiségek episztemologikus helyzetének a megkonstruálása egy jól meghatározható általános sémát követ. Az 5. részben az előző rész kvantitatív vizsgálatát terjesztem ki népekre, arra a kérdésre keresve a választ, hogy vajon ezen absztraktabb módon konceptualizálódó szereplők episztemologikus helyzetének a megkonstruálása során is ugyanaz a séma érvényesül-e, mint a történelmi személyiségek esetében. A 6. részben azt vizsgálom, hogy a népekhez kapcsolódó tudáskonceptualizációk gyakorisága mutat-e valamilyen eltérést a történelmi személyiségek esetében tapasztalható gyakorisághoz képest. A 7. részben röviden összegzem a vizsgálat eredményeit.

* A tanulmány az OTKA K 100717 Funkcionális kognitív nyelvészeti kutatás című pályázat keretében készült. Köszönöm a kézirathoz fűzött megjegyzéseket Kugler Nórának és Tátrai Szilárdnak.

2. A történeti tárgyú nem fiktív narratívák funkcionális kognitív nyelvészeti értelmezése és a szereplők konceptuális kidolgozásának a lehetőségei

A történeti tárgyú diskurzusok funkcionális kognitív nyelvészeti értelmezésében a Tátrai (2011) által kidolgozott, a nyelvi megismerés nézőponthoz kötöttségét, illetve társas, interszubjektív jellegét hangsúlyozó modellre támaszkodom. A funkcionális kognitív keretben a nyelvhasználat olyan társas tevékenységként értelmeződik, amelynek célja tapasztalataink megosztása és cselekvéseink összehangolása, koordinálása (l. még Croft 2009). Minden nyelvi tevékenység feltételez egy megnyilatkozót és egy befogadót, akik egy közös figyelmi jelenetben vesznek részt. A nyelv megismerő használata során a megnyilatkozó a nyelvi szimbólumok segítségével ráirányítja a befogadó figyelmét egy referenciális jelenetre, azaz egy nyelvi reprezentált, mások számára is hozzáférhetővé tett világbeli jelenetre. A megnyilatkozó által alkalmazásba vett nyelvi szimbólumok mindig egy meghatározott módon, valamilyen nézőpontból ragadják meg tárgyakat, azaz a referenciális jelenetet úgy konstruálják meg, hogy annak bizonyos aspektusai előtérbe, míg mások háttérbe kerülnek (l. még Sinha 1999, 2001; Tomasello 2002; Verhagen 2007; Langacker 2008: 55–89). A konstruálás fogalma arra a képességünkre utal, „amely lehetővé teszi, hogy ugyanazt a szituációt különféle módon értsük meg és ábrázoljuk” (Langacker 2007: 435).¹ A nyelvhasználat egyik további fontos összetevőjét alkotja a kontextus (Tátrai 2004, 2011: 51–67; Brisard 2002; Langacker 2008: 259–309). A kontextus magába foglalja a beszédesemény fizikai, társas és mentális világát. A beszédesemény mentális világának részét képezik mindazon, a diskurzus témájához kapcsolódó, tudáskeretként vagy forgatókönyvként működtethető ismeretek, amelyek hozzájárulnak, illetve lehetővé teszik a diskurzus sikeres értelmezését és létrehozását.

A fent bemutatott triadikus viszonyrendszert alkalmazva a történelemről szóló szövegek olyan diskurzusokként értelmezhetők, amelyekben a szerző a nyelvi szimbólumok segítségével egy közvetett interakció során ráirányítja a tőle térben és időben távol lévő olvasója figyelmét egy feltételezett múltbeli referenciális jelenetsorra. A szerző által alkalmazásba vett nyelvi szimbólumok az adott múltbeli jelenetsort egy meghatározott módon konstruálják meg, azaz a múltbeli jelenetsor bizonyos aspektusai előtérbe, míg mások háttérbe kerülnek. A történeti tárgyú narratív diskurzusok sikeres létrehozása és értelmezése során az interakció résztvevői a kontextualizáció során számos, a diskurzus tárgyához kapcsolódó, tudáskeretként, illetve forgatókönyvként működő ismeretet aktíválnak. Ezek a korábbi történeti tárgyú megnyilatkozásokból szerzett ismeretek vonatkoznaknak specifikusan a diskurzus szűk témáját adó eseményekre, de vonatkozhatnak a történelem, „mibenlétéről”, „menetéről” szerzett, többnyire kulturálisan öröklődő általánosabb elgondolásokra is.

A múlt valamely időszakának, eseménysorának a reális bemutatására törekvő narratív diskurzusok egy faktuális narratív sémát mozgósítanak. „A faktuális narratív sémára a beszédesemény (közös figyelmi jelenet) és az elbeszélte esemény (referenciális jelenet) közötti, tér- és időbeli kontiguitáson alapuló deiktikus kapcsolat jellemző” (Tátrai 2013), azaz annak feltételezése, hogy az elbeszélte események és a beszédesemény ugyanahhoz a világhoz tartoznak. A faktuális narratív történetmondója a korlátozott megismerői horizontján keresztül férhet csak hozzá a történet világához, vagyis szemben egy mindent tudó narrátorral, csupán arról számolhat be, amit saját maga valamilyen módon megtapasztalt, illetve kikövetkeztetett. A történeti tárgyú narratívák esetében természetesen történeti forrásokból, illetve mások történeti tárgyú munkái révén szerzett tapasztalatokról, illetve ezekből levont következtetésekről van szó. Megjegyzendő, hogy ezt a faktuális sémát fiktív szövegek is hasznosíthatják (vö. Tátrai 2011: 176–88). Ezekben az esetekben a szerző egy olyan korlátozott történetmondói megismerő pozíciót konstruál meg, amellyel szimulálja a fiktív beszédesemény és a fiktív elbeszélte események közötti tér- és időbeli kontiguitást. Ennélfogva a történetmondó korlátozott megismerői perspektívájából nem feltétlenül következtethetünk arra, hogy reális narratíváról van szó. Annak eldöntésében, hogy a narratíva a múlt fiktív vagy reális bemutatásának igényével született-e, minden bizonnyal további, a szövegek létrehozásakor és befogadásakor mozgósított, a reális és fiktív szövegekhez tipikusan kapcsolódó kulturálisan öröklődő sémák, valamint a szövegek paratextusai szolgálhatnak támpontul.

¹ “Construal is our multifaceted capacity to conceive and portray the same situation in alternate ways” (Langacker 2007: 435).

Az elbeszélés a társas-kognitív megközelítésben nem csupán egy nagy hagyományokkal rendelkező szövegalkotási mód, hanem a gondolkodás egy formája, amely sajátos, más gondolkodási formákra visszavezethetetlen módon reprezentálja a tapasztalatokat, elsősorban az események közötti időbeli viszonyokra helyezve a hangsúlyt (a narratív megértésről pl. I. Brown 1994; Carr 1997; Bruner 2005: 19–44; László 2005; Tátrai 2006, 2011: 171–89). Funkcionális kognitív szövegtani kiindulópontból a múlt reális bemutatása céljából születő történeti tárgyú elbeszélések a hétköznapi eseményekről való gondolkodásunkat motiváló narratív séma kiterjesztéseinek tekinthetők. A hétköznapi narratív séma ezen kiterjesztése a narratívák több elemét is érinti. Jelen tanulmányban elég csak a három legfontosabbra utalni: a történet idejére, a történet terére és a történet szereplőire. Míg a hétköznapi tárgyú elbeszélésekben általában a megnyilatkozás idejéhez és teréhez közelebb álló lokálisabb idő, illetve lokálisabb tér jelenik meg, addig a történeti tárgyú elbeszélések a múlt valamely, gyakran hosszabb időszakára, illetve egy globálisabb, adott esetben az egész világot átfogó terére koncentrálnak. A hétköznapi tárgyú elbeszélések szereplői személyek, ezzel szemben a történeti tárgyú elbeszélésekben a történelmi személyiségek mellett népek, hadseregek, államok, vagyis az absztrakció különböző fokán konceptualizálódó emberekből álló absztrakt rendszerek alakítják, illetve szenvedik el az eseményeket. Ezen absztrakt rendszerek úgy konstruálódnak meg, mint amelyek hasonló tulajdonságokkal rendelkeznek, és hasonló módon cselekszenek, mint a hétköznapi tárgyú narratíváinkban megjelenő szereplők (vö. Lakoff 1991).

A történeti tárgyú narratívákban megjelenő szereplők megnevezései az esetek jelentős részében egy sajátos, metonimikus viszonyok mentén szerveződő szemantikai szerkezet valamely alszerkezetét állítják előtérbe. A szereplők megnevezéseinek háttérben álló metonimikusan szerveződő szemantikai szerkezetek teszik lehetővé, hogy a történeti tárgyú narratívákat koherens elbeszéléseként tudjuk értelmezni. Ezt példázza az alábbi (1) szövegrészlet is.²

- (1) **Szulejmánnak** eredménytelenül kellett visszavonulnia. **A török** kudarca megnehezítette Szapolyai helyzetét. Hívei jelentős része elhagyta, s az elkövetkező zavaros időkben a bárók hol az egyik, hol a másik király oldalára álltak.

A szultán 1532-ben újabb hadjáratot indított Bécs irányába. Ekkor azonban nem a Duna mentén, hanem a Dunántúlon keresztül vonultak **csapatái**, hogy lerövidítsék az utat, s hogy még érintetlen, s így a sereg ellátását biztosító vidéken vonuljanak keresztül. 1532-ben azonban a Habsburgok is jelentős erőket tudtak Közép-Európában mozgósítani. Ferdinánd, és a személyesen megjelenő V. Károly vezetésével több mint 100 000 német zsoldos állt Bécs térségében, hogy megütközzön **a törökkel**.

Szulejmán hadai számos jelentős erősség mellett elhaladtak, amikor a Jurisics Miklós birtokában lévő kis vár, Kőszeg falainál megálltak. **A hatalmas török haderő** közel egy hónapig időzött Kőszeg falai alatt. Feltételezhető, hogy **a szultán** csak az időhúzás kedvéért kezdett az ostromba, mert el akarta kerülni a számára kétséges kimenetelű összecsapást, vagy esetleg keletebbre kívánta csalni a német haderőt (Száray–Szász 2005: 156–7).

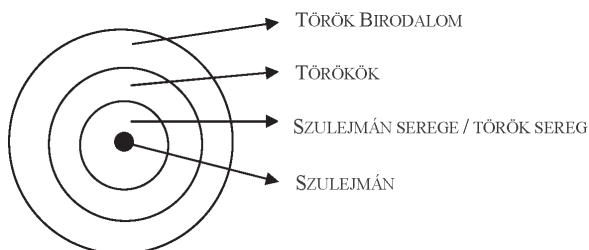
Az (1) szövegrészletben a félkövérrel kiemelt szereplőmegnevezések egy koreferencialáncot alkotnak. Ezek a fogalmilag kifejtett nominálisok az előfordulásuk sorrendjében a következők: *Szulejmánnak*, *a török*, *a szultán*, [*a szultán*] *csapatái*, *a törökkel*, *Szulejmán hadai*, *a török haderő*, *a szultán*. Ezen nominálisokat nem egymástól függetlenül tevékenykedő szereplők megnevezéseiként értelmezzük, hanem úgy, mint amelyek valamilyen módon ugyanarra a diskurzusvilágbeli régióra vonatkoznak (a koreferencialításról bővebben l. Tolcsvai Nagy 2001: 180–238).³ Ha az egyes megnevezéseket nem vonatkoztatnánk ugyanarra a diskurzusvilágbeli régióra, akkor a narratíva eseményeinek a nagy részét is egymástól függetlenül bekövetkező történéseként kéne értelmeznünk, és így az 1530-as évek magyar történelmének egy olyan megközelítését kapnánk, amelyben az ország számos véletlenszerűen és egymástól függetlenül fellépő erőnek van kiszolgáltatva.

² A példákban szereplő kiemelések minden esetben a szerzőtől származnak.

³ Természetesen a *Szulejmán hadai*, illetve a *török haderő* kifejezések esetében a birtokos egyeztetés révén a birtokos és a birtokszó között megjelenik egy mikroszintű koreferenciális viszony (ennek részletes elemzését l. Horváth 2014-ben), illetve a *Szulejmán* és a *török* elemek önállóan is koreferens viszonyba kerülnek a koreferencialánc korábbi tagjaival.

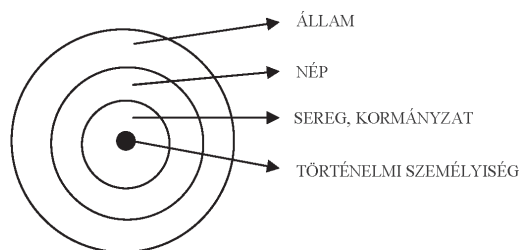
Mivel a történeti tárgyú elbeszélésekben bizonyos, eltérő nominálisokkal megjelenő szereplőmegnevezéseket egymással koreferens viszonyban állóként értelmezzük, ezért azt feltételezem, hogy ezen szereplőmegnevezések ugyanazon szemantikai szerkezetet aktiválják, eltérő alszerkezettel az előtérben. A (1) szövegrészletben a félkövérrel kiemelt, ugyanazon koreferencialánc elemeiként megjelenő szereplőmegnevezések által aktivált közös szemantikai szerkezetet az 1. ábra mutatja be.

A (1) szövegrészletben félkövérrel kiemelt fogalmi kifejtettségű szereplőmegnevezések az 1. ábrában bemutatott közös szemantikai szerkezet valamely alszerkezetét helyezik a figyelem előterébe. Ahogyan az ábrában is igyekeztem érzékeltetni, az egyes alszerkezetek metonimikus, azaz rész-egész viszonyok mentén kapcsolódnak egymáshoz, hiszen SZULEJMÁN része az általa irányított seregnek, SZULEJMÁN SEREGE a TÖRÖK NÉP tagjaiból kerül ki,⁴ a TÖRÖKÖK pedig a TÖRÖK BIRODALOMBAN élnek. Az egymással koreferens viszonyban álló szereplőmegnevezések által aktivált közös szemantikai szerkezet a Langacker-féle kognitív nyelvtan (1987: 183–9, 2008: 66–70) terminológiáját használva értelmezhető fogalmi alapként (conceptual base), a megnevezés által előtérbe állított alszerkezet pedig profilként (profile) (a részletesebb kifejtéshez l. Horváth 2014).

1. ábra. A török félhez tartozó szemantikai szerkezet

Természetesen az 1. ábrában bemutatott, a török fél kapcsán előhívott szemantikai szerkezet már egy konkrét kidolgozása a történeti tárgyú szövegek értelmezése során rendelkezésünkre álló metonimikusan szerveződő, konvencionizálódott sematikus szemantikai szerkezetnek. Ezt a konvencionizálódott sematikus szerkezetet mutatja be a 2. ábra.

2. ábra. A történelem szereplőinek sematikus szemantikai szerkezete

A 2. ábrában bemutatott metonimikusan szerveződő struktúra olyan, a beszélőközösségben konvencionizálódott, illetve az egyes beszélők számára begyakorlódott sematikus szemantikai szerkezet,

⁴ A szemantikai szerkezet a befogadás során mozgósított tipikus, a beszélőközösségben konvencionizálódott tudást tükrözi, amelynek feltételezésem szerint nem része az a történettudományban gyakran hangoztatott tény, hogy a kora újkorai török sereg jelentős részét nem török etnikumú népesség adta.

amely a történeti tárgyú narratívák befogadása és létrehozása során könnyedén aktiválható a kon-
textualizáció során.

Egy történelmi eseményt eltérő módon konstruálhatunk meg attól függően, hogy az eseményt
kiváltó vagy elszenvedő történelmi szereplő konceptualizálása során a metonimikusan szerveződő
szemantikai szerkezet mely alszerkezetét állítjuk előtérbe a megnevezéssel.

(2a) Napóleon megindította a támadást.

(2b) A franciák megindították a támadást.

Míg (2a) esetében egy konkrét személy, addig (2b) esetében egy nép viseli a támadás megindításá-
nak a felelősségét. A szereplők konceptualizálásának a módja azonban nem magyarázható csupán
a történészi önkénnyel vagy valamiféle véletlenszerűséggel. Az eddigi kutatásaim azt mutatják, hogy
különböző, mikro-, mezo- és makroszintű hatókörrel működő sémák befolyásolják azt, hogy egy adott
szereplő a szöveg egy adott pontján milyen módon konceptualizálódjon (l. Horváth 2012, 2014).

A tanulmány a következő részben azt mutatja be, hogy a szereplők nem csupán metonimikus
kidolgozásuk, hanem a történet reális világával kapcsolatos tudásuk konceptualizálása terén is kü-
lönözhetnek egymástól. A szereplők megkonstruálásának e két dimenziója azonban nem feltétlenül
független egymástól: az 5. és 6. rész korpuszvizsgálatának a kérdése az, hogy a szereplők metonimikus
konceptualizálásának az absztraktabb, népként történő megvalósulása befolyásolja-e az egyes szerep-
lők episztemologikus helyzetét (vagyis azt, hogy a szereplők mentálisan milyen mértékben férnek hoz-
zá a narratíva reális világához), illetve a szereplőkre vonatkozó tudáskonceptualizációk gyakoriságát.

3. A szereplők tudástípusai

Tátrai (2011: 171–89) a történetnek három szféráját különíti el modelljében: az elbeszélés fizikai vi-
lágát, az elbeszélés társas világát és az elbeszélés mentális világát. „Az elbeszélt események térbeli
és időbeli viszonyainak a feldolgozása eredményezi a történet fizikai világának a létrejöttét” (Tátrai
2011: 179), amely szorosan összefügg a történet társas világával, hiszen „a szereplők nem egysze-
rűen csak a történet terében és idejében megjelenő fizikai entitások, hanem egy társas viszonyrend-
szernek is a részesei” (Tátrai 2011: 183). A történetben a fizikai és a társas világ mellett az egyes
szereplők gondolatai, érzései, cselekvéseik belső motivációi is reprezentálódnak. A történetmondó
a szereplők mentális állapotainak, folyamatainak a konceptualizációival alkotja meg a történet mentá-
lis világát. A narratíva mentális világának egyik lényegi összetevője a szereplők tudása. A szereplők
tudásának a konceptualizálása általában a tudatosság szubjektumának az áthelyezése révén valósul
meg, amelynek során a történetmondó a tudatosság szubjektumát saját magáról a történet valamely
szereplőjére helyezi át (Sanders–Redeker 1996; Sanders–Spooren 1997). A tudatosság szubjektuma
„a kontextusfüggő kiindulópontok egyik fajtája, amely azt a szubjektumot jelöli ki, akihez a közölt
információ tekintetében az aktív tudat működése (az érzékelés, az akarat, a gondolkodás vagy a be-
széd) kötődik” (Tátrai 2011: 215).

A tudatosság szubjektumának az áthelyezését megvalósító nyelvi elemek a Fauconnier-féle
mentális tér elméleti keretében értelmezhetők térépítő elemekként (Fauconnier 1985; l. még Sweetser–
Fauconnier 1996; Fauconnier 2007). A térépítő elemek olyan nyelvi kifejezések, amelyek új mentális
tereket nyitnak meg a diskurzusban. A mentális terek olyan, a diskurzus folyamán a résztvevők el-
méjében alkalmilag létrejövő, különféle fogalmi összetevőket tartalmazó, tudáskeretek által struk-
turált fogalmi egységek, amelyek hozzájárulnak a diskurzus megnyilatkozásainak a megértéséhez
és létrehozásához. A térépítő elemek mindig egy bázistérhez (base space) képest nyitnak meg új
mentális tereket. A történeti tárgyú nem fiktív narratívák esetében a bázistér a narratíva reális, vagyis
a történetmondó által valóságosként, fennállóként megkonstruált világa. A történet reális világa a tör-
ténet fizikai, társas és mentális világából egyaránt tartalmazhat összetevőket. A tudatosság szubjek-
tumának az áthelyezését megvalósító térépítő elemek a történetmondó által a narratívában reálisként
megkonstruált világhoz mint bázistérhez képest vezetnek be új, különböző státuszú mentális tereket.

A történetmondó a szereplőknek a történet reális világával kapcsolatos tudását háromféle-
képpen konceptualizálhatja: ismeretként, vélelemként és az ismeret hiányaként. A konceptualizáció

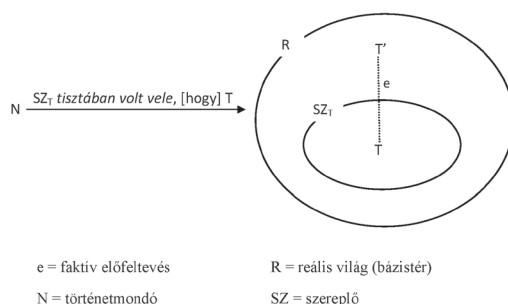
módját az határozza meg, hogy a történetmondó a tudatosság szubjektumának az áthelyezését milyen típusú térépítő elemekkel valósítja meg. Az alábbiakban a tanulmány magyar történelemtankönyvek példái alapján mutatja be, hogy a szereplőknek a háromféle tudástípusa hogyan modellálható a Fauconnier-féle mentális tér elméleti keretében.

A (3) megnyilatkozásban a történetmondó Tisza István tudását ismeretként konceptualizálja.

- (3) [Tisza István] **tisztában volt vele**: a magyar–román határ sebezhető, és a román politika csak az alkalomra vár, hogy Erdélyt és Kelet-Magyarországot birtokába vehesse (Salamon 2004: 14).

A (3) megnyilatkozásban a tudatosság szubjektuma a történetmondóról Tisza Istvánra helyeződik át a *tisztában volt vele* igei szerkezet révén. Kiefer (1983: 192–4) a *tisztában van vmivel* típusú, értelmi attitűdöt kifejező szerkezeteket a kognitív faktív predikátumok csoportjába sorolja. Faktív igék, igei szerkezetek használata esetén „a hogy kötőszós mellékmondat által kifejezett tényállás igazságát adottnak tekintjük” (Kiefer 1983: 192, vö. Declerck 2011: 41). Természetesen a *hogy* kötőszó – ahogyan azt a (3) esetben is láthatjuk – el is maradhat. A (3)-ban a főmondat és a mellékmondat közötti tartalomváltástartalomkifejtés viszony jelölésére a kettőspont szolgál (vö. Keszler 2004: 49–50). A *tisztában volt vele* faktív igei szerkezet térépítő elemként funkcionál, amely a történet reális világában mint bázistérben megnyit egy új, Tisza István mentális világát reprezentáló mentális teret. Tisza mentális világa a magyar–román határ sebezhetőségének és a román politika területszerzési vágyának a tudását tartalmazza. A faktív igei szerkezet révén a történetmondó ezen körülményeket úgy konstruálja meg, mint amelyek nem csupán Tisza mentális világában, hanem a történetmondó által valóságosként, fennállóként elfogadott reális világban is fennállnak. A mondat ez utóbbi, csupán implicit módon megjelenő, eleve adottként konceptualizálódó állítása a mondat faktív előfeltevése. Az előfeltevéseket kiváltó mondatok szemantikai szerkezete leírható a figura-alap viszony mentén (Marmaridou 2000: 142–9). Míg a (3) mondatban megjelenő, Tisza István mentális világára vonatkozó explicit állítás a figyelem előterében álló információ (figura), addig a faktív szerkezet által kiváltott faktív előfeltevés, vagyis az az információ, hogy a Tisza tudásaként konceptualizált körülmények a történet reális világában is fennállnak, a figyelem háttérében áll (alap). Mindezt úgy is megfogalmazhatjuk, hogy míg a tudatosság szubjektumának az áthelyezésével a narrátor Tisza István mentális állapotát a referenciális jelenet részévé teszi, azaz objektívizáltan konstruálja meg, addig saját mentális folyamatai nagymértékben szubjektívizáltan konstruálódnak meg, hiszen a narrátor azon következtetése, hogy a Tiszának tulajdonított helyzetfelmérés a reális világgal összeegyeztethető, csupán implicit módon jelenik meg a faktív előfeltevés révén (az objektívizált és szubjektívizált konstruálásról l. Langacker 2006: 77–8, 260–64; Kugler 2013).

A 3. ábra mutatja be a (3) megnyilatkozás mentális tér konfigurációját:

3. ábra. Az ismeret mentális tér konfigurációja

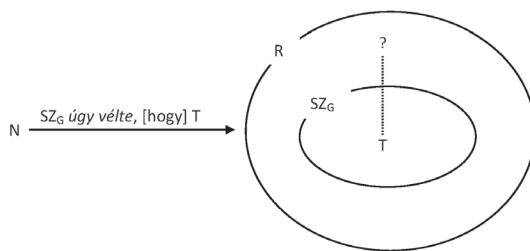
N a történetmondót jelöli, aki (3) megnyilatkozásával megkonstruálja a referenciális jelenetet. A nyíl felett a történetmondó által alkalmazásba vett, térépítő elemként funkcionáló faktív igei szerkezetet tüntettem fel, amely létrehozta a megnyilatkozás mentális tér konfigurációját. Az R-rel jelölt

kör a bázisteret, azaz a történet reális, a narrátor által fennállóként megkonstruált világát jelöli. Az SZ_T -vel jelölt kör Tisza mentális világát jelöli, amelyet új mentális térként vezet be a *tisztában volt vele* faktív igei szerkezet. T a magyar–román határhoz és a román politikához kapcsolódó körülményeknek (= tényállásnak) a Tisza mentális világát reprezentáló mentális térben való fennállását jelöli. Az R-rel jelölt bázistérben szereplő T' azt jelzi, hogy a *tisztában volt vele* igei szerkezet által kiváltott faktív előfeltevés következtében ezt a két körülményt úgy konceptualizálja a történetmondó, mint amelyek a bázistérben, azaz a történet reális világában is fennállnak. A Tiszához kapcsolódó mentális térben és a bázistérben egyaránt szereplő körülmények közötti, az igei szerkezet által kiváltott faktív előfeltevés révén előálló megfelelést az e-vel jelölt szaggatott vonal jelzi.

A (4) megnyilatkozásban a történetmondó a gironde tudását vélelemként konceptualizálja.

- (4) A gironde **úgy vélte**, a forradalom meg van mentve, elérkezett a konszolidáció ideje (Závodszy 2001: 38).

A megnyilatkozásban a tudatosság szubjektuma a történetmondóról a gironde-ra helyeződik át az *úgy vélte* térépítő elemként funkcionáló, úgyszintén értelmi attitűdöt kifejező, de nem faktív igei szerkezet révén. A megnyitott új mentális térben a gironde mentális világának az összetevőjeként konceptualizálódik egy esemény, a forradalom megmentésével a konszolidáció idejének az elérése. Szemben az előző esettel azonban, az *úgy vélte* igei szerkezet nem vált ki faktív előfeltevést, ennek következtében a gironde mentális világának a részeként konceptualizált eseményről nem tudjuk megmondani, hogy az része-e a történetmondó által reálisként megkonstruált narratív világnak. Ezt jelzi a (4) megnyilatkozás mentális tér konfigurációját bemutató 4. ábrában a kérdőjel az R-rel jelölt bázistérben, azaz a történet reálisként megkonstruált világában.

4. ábra. A vélelem mentális tér konfigurációja I.

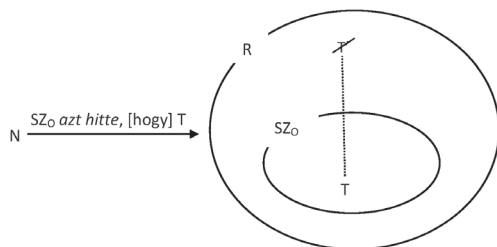
Megjegyzendő azonban, hogy a kognitív nem faktív predikátumok múlt idejű használata implikálhatja azt az értelmezést, hogy a mellékmondat által kifejezett tényállás (esemény, körülmény stb.) nem része a történet reális világának. Ennek oka az, hogy amikor a történetmondó az elbeszélés idejéhez képest múltbeli eseménysort elbeszélve használ kognitív nem faktív predikátumot egy szereplő tudásának a konceptualizálása során, akkor feltételezhetjük, hogy ezzel azt akarja jelezni, hogy a szereplőnek az adott helyzetre vonatkozó tudása nem egyeztethető össze azokkal az ismeretekkel, amelyekhez az események utólagos kiértékelésével juthatunk.

Az (5) megnyilatkozásban a történetmondó Oroszországnak a történet reális világával kapcsolatos tudását a (4) esethez hasonlóan vélelemként konceptualizálja.

- (5) [Oroszország] 1853-ban háborút provokált. **Azt hitte**, számíthat Ausztria hálájára (Závodszy 2001: 162).

Az *azt hitte* nem faktív igei szerkezet megnyit egy Oroszország mentális világát reprezentáló mentális teret. A történetmondó e mentális tér összetevőjeként konceptualizálja Oroszország elgondolását Ausztria viselkedéséről a krími háborúban. Ugyanakkor az (5) megnyilatkozás annyiban különbözik a (4) esettől, hogy az *azt hitte* igei szerkezet használatával a történetmondó egyértelműen úgy

konstruálja meg a történet reális világát, mint amelyben az Oroszország által Ausztriának tulajdonított viselkedés nem áll fenn. Ezt jelzi az (5) megnyilatkozás mentális tér konfigurációját bemutató 5. ábrában az áthúzott T' az R-rel jelölt bázistérben, azaz a történet reális világában.

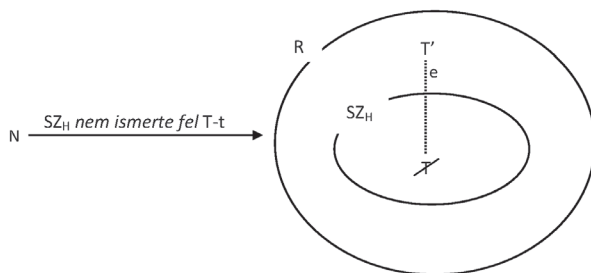
5 ábra. A vélelem mentális tér konfigurációja II.

A vélelmet kifejező kognitív nem faktív predikátumok különböző valószínűséget rendelhetnek ahhoz, hogy a vélelemként kifejezett tényállás nem áll fenn, ennek az egyik végpontját (a mellékmondatban kifejezett tényállás nem áll fenn) az *azt hitte* típusú szerkezetek adják. Ahogyan arra már utaltam, a vélelem fennállásának valószínűségét a nem faktív kognitív igék és igei szerkezetek lexikalizálódott jelentése mellett egyéb tényezők is befolyásolhatják, például ezek múlt idejű ragozása. A tanulmány második felében bemutatandó kvantitatív kutatás azonban nem teszi szükségessé annak meghatározását, hogy a vélelemként kifejezett tényállás milyen valószínűséggel nem áll fenn a történet reális világában, így minden nem faktív kognitív ige vagy igei szerkezet által kifejezett tudást egységesen a vélelem csoportba sorolok további különbségtétel nélkül.

A (6) megnyilatkozásban a történetmondó Hitler tudását egy ismeret hiányként konceptualizálja.

- (6) Hitler **nem ismerte fel** a fordulat komolyságát, s tovább feszítve a húrt, Lengyelországtól a korridor átadását követelte (Dupcsik–Répárszky 2007: 122).

A megnyilatkozásban a *nem ismerte fel* tagadószó + faktív ige szerkezettel a történetmondó megnyit egy új mentális teret, amely Hitler mentális világát reprezentálja. Az előző példaktól eltérően a történetmondó úgy konstruálja meg a szereplő mentális világát, mint amelynek nem része egy adott tényállás, jelen esetben egy esemény komolyként, fontosként való értékelése. Ezt jelzi a 6. ábrában az áthúzott T a Hitler mentális világát reprezentáló, SZ_H -val jelölt mentális térben. Ugyanakkor a faktív ige használata következtében a történetmondó ezt az értékelést a bázistér részévé, azaz a történet reális világának az összetevőjévé teszi. A faktív igék általános tulajdonsága ugyanis, hogy a tagadószó nem szünteti meg az ige faktív előfeltevését, hiszen „a faktív előfeltevés a beszélő előfeltevése, a hallgatónak vagy a főmondat alanya által jelölt személynél nem kell föltétlenül erről az előfeltevésről tudnia” (Kiefer 1983: 192).

6. ábra. Az ismeret hiányának mentális tér konfigurációja

A történetmondónak lehetősége van arra is, hogy a szereplő vélelmét negatív konstruálással jelenítse meg, ahogyan ez a (7) példában is látható.

- (7) Sztálin **nem gondolta**, hogy ellenfelei mást választanak helyette főtítkárnak. Pedig így történt, Szergej M. Kirov lett hivatalosan az új főtítkár.⁵

A (7) első mondata nem azt fejezi ki, hogy Sztálin mentális világában egy adott vélelem nem áll fenn, hiszen a mondat jelentésének megfeleltethető a (8) mondat:

- (8) Sztálin **azt gondolta**, hogy ellenfelei nem választanak mást helyette főtítkárnak.

A (7) tehát (8)-hoz hasonlóan egy vélelmét, azaz egy, a reális világban nem feltétlenül, de Sztálin mentális világában fennálló tényállást fejez ki. A (7) és a (8) közötti különbség pusztán az, hogy a (7) esetben a narrátor a vélelmét negatív konstruáláson keresztül tette elérhetővé (a vélelmek negatív módon történő megkonstruálásához l. Kugler 2014: 61–2 elemzését a negatív polaritású episztemikus főmondati predikátumokról).

A fenti példákból jól látható, hogy a szereplőknek a történet reális világával kapcsolatos tudását a narrátor ismeretként, az ismeret hiányaként és vélelemként jelenítheti meg. A vélelem pozitív és negatív jellemzésen keresztül is konceptualizálódhat, amelyek közül az utóbbi jóval ritkább. A háromféle tudástípus az adott szereplő mentális világa és a történetmondó által reálisként megkonstruált világ közötti különböző viszonytípusoknak feleltethető meg. E viszonytípusok két tényező alapján írhatók le: 1. az adott tényállás összetevője vagy nem összetevője a történet reális világának; 2. az adott tényállás tudása összetevője vagy nem összetevője a szereplők mentális világának. Az első szempont esetében az ige vagy igei szerkezet faktív vagy nem faktív volta a meghatározó. Faktív igék vagy igei szerkezetek használata esetén az adott tényállás részévé válik a történet reális világának. Nem faktív igék és igei szerkezetek esetében a tényállás vagy nem része, vagy pedig nem lehet megmondani, hogy része-e a történet reális világának. Ezt a két esetet ebben a tanulmányban egy kategóriaként kezelem. A második szempont esetében a tagadószó jelenléte vagy elmaradása a döntő. Kognitív faktív predikátumok esetében a tagadószó jelenléte azt jelzi, hogy a szereplő mentális világának nem része az adott tényállásnak a tudása. Ugyanakkor a tagadószó jelenléte ellenére a tényállás része a történet reális világának, mivel a tagadószó nem szünteti meg a faktív ige vagy igei szerkezet faktív előfeltevését. Kognitív nem faktív predikátumok esetében azonban a tagadószavas szerkezet nem a vélelem hiányát fejezi ki, hanem negatív konstruálással tesz elérhetővé egy adott vélelmét. Az 1. táblázat a szereplők mentális világa és a történet reális világa közötti lehetséges viszonyokat, azaz a szereplők tudásának a három fajtáját, valamint az ezeket kifejező konstrukciótípusokat mutatja be.

1. táblázat. *A szereplők tudástípusai*

A viszony típusa	A szereplő mentális világa	A történet reális világa	Konstrukciótípus
ismeret	a tényállás fennáll	a tényállás fennáll	faktív ige(i szerkezet)
ismeret hiánya	a tényállás nem áll fenn	a tényállás fennáll	tagadószó + faktív ige(i szerkezet)
vélelem (pozitív v. negatív konstruálással)	a tényállás fennáll	a tényállás nem (feltétlenül) áll fenn	nem faktív ige(i szerkezet) vagy tagadószó + nem faktív ige(i szerkezet)

A szereplők mentális világának a részeként konceptualizált, különféle eseményekre, körülményekre vonatkozó ismeretek (vagy azok hiánya), illetve vélelmek nagy szerepet játszanak a narratíva kauzális viszonyainak a megteremtésében.

⁵ A példa a <http://korok.webnode.hu/products/sasdi-tamas-totalis-diktaturak-a-ket-vilaghaboru-kozotti-europaban/> linken elérhető cikkből származik (a letöltés ideje: 2016. 03. 23.).

- (9) [Diocletianus] **felismerte**, hogy a birodalom irányítása, s ellenőrzése egy központból már nem lehetséges, ezért társasázsázt választott, s mindkettőjüknek helyettest (Száray 2004: 140).
- (10) A keleti és a balkáni fronton aratott győzelmek után a német vezérkar **úgy vélekedett**, hogy Oroszország hosszabb ideig nem tudja összeszedni magát, a német haderő zömével tehát ki lehet csikarni a győzelmet a nyugati fronton. 1916. február 21-én a németek ostrom alá vették Verdun (verdön) erődjét, **arra számítva**, hogy sikerül gyorsan elfoglalniuk, majd az erőd visszaszerzésére indított ellentámadások során felőrlik az antant erőit (Salamon 2004: 17).
- (11) Jellasics azonban egy ideig a horvát demokratákat is megtévesztette, mert azok, **nem tudván** az udvar és Jellasics együttműködéséről, **úgy vélték**, hogy a bán Bécs és a magyarok közös horvátellenességének áldozata (Závodszy 2001: 140).

A (9) szövegrészletben Diocletianus cselekvésének oka Diocletianus mentális állapota, azaz a birodalom állapotának az ismerete, amely a *felismerte* faktív ige segítségével konceptualizálódik. A (10) szövegrészletben az *úgy vélekedett* és az *arra számítva* nem faktív igei szerkezetek révén helyezi át a történetmondó a tudatosság szubjektumát. A két igei szerkezet által konceptualizált mentális állapotok adnak magyarázatot a német haderő viselkedésére. A (11) szövegrészletben a horvát demokratáknak a *nem tudván* tagadott faktív szerkezettel konceptualizált hiányzó ismerete szolgál okként egy további, vélelemként konceptualizált mentális állapotukhoz.

A szereplők ismereteinek vagy vélelmeinek a konceptualizációi különbözhetnek abban, hogy a szereplők elkötelezettsége az adott esemény, állapot stb. fennállásával kapcsolatban milyen erősségű.

- (12a) A háborút az alkotmányos királyság hívei és a szélsőbal ellenezték. Az előbbieket **sejtették**, hogy a király a veszébe rohan. Robespierre viszont a katonai kudarcról félt: a hadsereg szétzüllött állapotban volt (Závodszy 2001: 36).
- (12b) A háborút az alkotmányos királyság hívei és a szélsőbal ellenezték. Az előbbieket **tudták**, hogy a király a veszébe rohan. Robespierre viszont a katonai kudarcról félt: a hadsereg szétzüllött állapotban volt.

A (12a) és az abból átalakított (12b) megnyilatkozás egyaránt a történet reális világában fennállóként, azaz ismeretként konceptualizálja azt, hogy a „király a veszébe rohan”, ugyanakkor a (12a)-ban szereplő *sejtették* faktív ige a szereplők részéről alacsonyabb fokú elkötelezettséget, bizonyosságot rendel az esemény fennállásához, mint a (12b) megnyilatkozás ugyiszintén faktív *tudták* igéje. Jelen tanulmány azonban nem foglalkozik a szereplők elkötelezettségének a mértékével, a következő rész korpuszvizsgálatában csupán az 1. táblázatban szereplő szempontokat érvényesítem.

4. Történelmi személyiségek episztemologikus helyzetének korpuszalapú kvantitatív vizsgálata

Az alábbiakban egy korpuszalapú kvantitatív vizsgálat segítségével arra a kérdésre próbálok választ adni, hogy milyen sémák motiválják a történeti tárgyú narratívákban a szereplők episztemologikus helyzetének a megkonstruálását. A vizsgálat magyar előzményeit Tóth–Vince–László (2006) és Vince–László (2010) narratív pszichológiai kutatásai adták. A szerzők magyar, illetve magyar és osztrák történelemtankönyvek elbeszéléseiben vizsgálták a narratív perspektíva által közvetített identitáskonstruálás és identitásközvetítés műveletét, többek között olyan összetevők kvantitatív elemzése alapján, mint az elbeszélésben megjelenő szereplő- és cselekvéstípusok vagy a szereplőkhöz kapcsolódó, a kognitív és érzelmi ígék révén reprezentált mentális állapotok típusai. Az általam

bevezetett, a tudástípusok elkülönítésére épülő szempontrendszer véleményem szerint hozzákapható az említett szerzők vizsgálataiban alkalmazott szempontokhoz.

A vizsgálat korpuszát a Google Books amerikai szövegbázisának 2000 és 2010 között keletkezett szövegei adták.⁶ A keresésekhez a Mark Davies által fejlesztett <http://googlebooks.byu.edu/x.asp> oldal keresőfelületét használtam. Egy szereplő episztemologikus helyzete alatt a szereplő azon jellemzőjét értem, hogy az mentálisan milyen mértékben fér hozzá a történet reálisaként megkonstruált világához. A szereplők episztemologikus helyzetének a megkonstruálását a történetmondó a szereplők tudásának a konceptualizációi révén valósítja meg. Minél nagyobb arányban jelennek meg egy szereplő tudásának a konceptualizációi között a faktív szerkezetekkel konceptualizált ismeretek a nem faktív szerkezetekkel konceptualizált vélelmekhez és a tagadott faktív szerkezetekkel konceptualizált hiányzó ismeretekhez képest, annál nagyobb mértékben fér hozzá a szereplő a történet reális világához.

A feltevés az volt, hogy a történelmi személyiségek episztemologikus helyzetének a megkonstruálása eltérő sémákat követ, azaz az egyes történelmi személyiségek esetében az ismeretek, a vélelmek és az ismeretek hiányának a konceptualizációi arányaikban jelentősen eltérnek egymástól. A feltételezés alapján tehát azt vártam, hogy a vizsgált korpuszban a történelmi személyiségek megnevezéseivel kollokáló, a háromféle tudástípust konceptualizáló, előzetesen kiválasztott faktív, nem faktív és tagadott faktív szerkezetek aránya jelentősen eltér egymástól az egyes történelmi személyiségek esetében. A vizsgált, tipikusan egy adott történelmi személyiségre vonatkozó személynevek ábécé sorrendben a következők:⁷ *Augustus, Brezhnev* [Brezsnyev], *Caesar*, *Charlemagne* [Nagy Károly], *Churchill*, *Eisenhower*, *Gorbachev* [Gorbacsov], *Hitler*, *Khrushchev* [Hruscsov], *Lenin*, *Mussolini*, *Nixon*, *Reagan*, *Robespierre*, *Stalin* [Sztálin], *Thatcher*, *Truman*. A vizsgált kollokációkat a 2. táblázat mutatja be.

2. táblázat. A vizsgált kollokációk

A tudás típusa	A tudástípust kifejező konstrukciótípus	A korpuszban keresett kollokáció
ismeret	faktív szerkezet	név + <i>knew</i> (pl. <i>Augustus knew</i>)
vélelem	nem faktív szerkezet	név + <i>thought</i> (pl. <i>Augustus thought</i>)
ismeret hiánya	tagadott faktív szerkezet	név + <i>did not know</i> (pl. <i>Augustus did not know</i>) név + <i>knew nothing</i> (pl. <i>Augustus knew nothing</i>)

A vizsgálatból a vélelmet kifejező név + *thought* szerkezetek esetében kizártam a nem tudás jelentésű név + *thought of*, illetve a tudás jelentésű, de nem a szerkezetben megjelenő szereplő tudására vonatkozó név + *thought to be* eseteket. A kapott eredményeket a 3. táblázat mutatja be. A táblázat második oszlopában tüntettem fel az adott névvel kollokáló faktív *knew* igealak adatainak a számát. A harmadik oszlopban az adott névvel kollokáló nem faktív *thought* igealak számának az arányát adtam meg az előző oszlopban szereplő ugyanazon névvel kollokáló faktív *knew* adatok számához képest, illetve zárójelben megadtam a tényleges előfordulások számát is. A negyedik oszlopban ugyanígy, az adott névvel kollokáló *did not know* és *knew nothing* tagadott faktív szerkezetek számának az arányát adtam meg az ugyanazzal a névvel kollokáló faktív *knew* igealak előfordulásához képest, illetve zárójelben a két tagadott faktív szerkezet tényleges előfordulásának a számát. A harmadik oszlopban megadtam név + *thought* szerkezet előfordulási arányainak a növekedési sorrendjében rendeztem a táblázatot.

⁶ A vizsgálatban feltüntetett eredmények a korpusz 2015. 10. 19-i állapotát tükrözik.

⁷ Természetesen egy számítógépes kvantitatív vizsgálatban nem lehet kizárni azt, hogy a találatok között szerepeljenek olyan esetek is, amelyek nem az adott történelmi személyiségre vonatkoznak. Ugyanakkor igyekeztem olyan megnevezéseket kiválasztani, amelyek esetében ennek az eshetőségnek a jelentkezése minimális.

3. táblázat. Történelmi személyiségek episztemologikus helyzete

Név	név + <i>knew</i> (ismeret)	név + <i>thought</i> (vélelem)	név + <i>did not know</i> / <i>knew nothing</i> (ismeret hiánya)
<i>Lenin</i>	87	0,24 (21)	0,07 (6)
<i>Gorbachev</i>	73	0,4 (29)	0 (0)
<i>Charlemagne</i>	18	0,44 (8)	0 (0)
<i>Caesar</i>	218	0,45 (99)	0,06 (14)
<i>Reagan</i>	473	0,45 (211)	0,13 (61)
<i>Stalin</i>	416	0,46 (191)	0,04 (18)
<i>Robespierre</i>	8	0,5 (4)	0 (0)
<i>Truman</i>	325	0,54 (175)	0,1 (32)
<i>Churchill</i>	439	0,56 (245)	0,06 (27)
<i>Hitler</i>	658	0,62 (407)	0,16 (102)
<i>Nixon</i>	471	0,64 (303)	0,04 (20)
<i>Eisenhower</i>	350	0,67 (234)	0,09 (31)
<i>Mussolini</i>	51	0,9 (46)	0 (0)
<i>Augustus</i>	51	0,96 (49)	0 (0)
<i>Khrushchev</i>	73	1,19 (87)	0 (0)
<i>Thatcher</i>	25	3,4 (85)	0 (0)
<i>Brezhnev</i>	0	(0)	(0)
Átlag		0,78	
Trimmelt átlag*		0,55	
Medián		0,63	

* A tanulmányban a trimmelt átlag mindig 10%-os trimmelést jelent.

A táblázatból látható, hogy a név + *knew* szerkezetek előfordulásához viszonyítva a vizsgált történelmi személyiségek közül Lenin tudásának a reprezentációjában jelenik meg legkisebb arányban a vélekedést kifejező név + *thought* szerkezet. A skála másik végén Thatchert találjuk. Az ő esetében kiugróan magas a vélekedést kifejező nem faktív szerkezet előfordulási aránya. Ha a vélekedést kifejező szerkezetet és az ismeretek hiányát kifejező két tagadott faktív szerkezetet az ismeretet kifejező szerkezettel szembeállítva együttesen, egy kategóriaként vizsgáljuk, akkor is Lenin és Thatcher áll a skála két szélső pontján. Azaz míg episztemologikus helyzetét tekintve Lenin olyan szereplőként konstruálódik meg, akinek a tudása a vizsgált történelmi személyiségekhez képest kifejezetten nagy arányban konceptualizálódik úgy, mint amely szinkronban van a narratívában reálisként, fennállóként megkonstruált világgal, addig Thatcher olyan szereplőként jelenik meg, akinek a tudása az esetek kiugróan nagy részében nincs szinkronban, vagy legalábbis nem lehet megmondani, hogy szinkronban van-e a narratívában reálisként megkonstruált világgal. Az ismeretek hiányát kifejező két tagadott faktív szerkezet előfordulási arányai kifejezetten alacsonyak. Mindazonáltal érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy ezek a szerkezetek legnagyobb arányban Hitler esetében jelennek meg, és ez a szövegek létrehozása során a Hitler kapcsán mozgósított tipikus tudásról árulkodik.

Bár – ahogyan azt láttuk – a kapott értékek között vannak kiugróak, a hipotézisben feltételezett markáns különbségekkel szemben mégis sokkal inkább az egyes történelmi személyiségekhez tartozó mintázatok hasonlósága dominál. Az ismeretet kifejező név + *knew* szerkezet az esetek túlnyomó részében, 16 esetből 14-szer,⁸ nagyobb arányban jelenik meg, mint a vélelmet kifejező név + *thought* szerkezet, illetve az ismeretek hiányát kifejező név + *did not know* és név + *knew nothing*

⁸ Mivel *Brezhnev* esetében a vizsgált szerkezetek közül egyet sem találtam, ezért az eredmények összegzése során figyelmen kívül hagytam.

szerkezet mindegyik esetben jóval kisebb arányban jelenik meg, mint a vélelmet kifejező név + *thought* szerkezet és az ismeretet kifejező név + *knew* szerkezet. Amennyiben feltételezzük, hogy a vizsgált szerkezetek aránya reprezentálja a szereplők ismereteinek, vélelmeinek és ismereteik hiányának az arányát, akkor megkockáztathatjuk azt a következtetést, hogy jellemzően a szereplők ismereti nagyobb arányban konceptualizálódnak, mint a szereplők vélelmei, illetve a szereplők ismereteinek a hiánya jóval kisebb arányban konceptualizálódik, mint a szereplők vélelmei. (Hangsúlyozandó, hogy semmiféle vizsgálatot nem végeztem arra vonatkozóan, hogy ezen szerkezetek előfordulási arányai valóban reprezentálják-e a szereplők ismereteinek, vélelmeinek és ismereteik hiányának az arányát.)

A kapott értékekből jól látszik, hogy a szereplők episztemologikus helyzetének (tudásreprezentációinak) a mintázatai egy prototípus köré szerveződnek. Ennek a prototípusnak az egyik dimenzióját a vélekedést kifejező név + *thought* szerkezet táblázatban feltüntetett arányainak a középértékeivel meg is közelíthetjük (csupán közelítésről beszélhetünk, hiszen viszonylag kis elemszámú nem véletlen mintáról van szó). A szerkezet arányainak az átlaga 0,78, mediánja 0,55. A prototípushoz azonban a Thatcherhöz tartozó radikálisan kiugró, idioszinkratikus érték miatt minden bizonnyal közelebb visz a két szélső, a legmagasabb és a legalacsonyabb értéket figyelmen kívül hagyó trimmelt átlag, amelynek értéke 0,63. A tagadott faktív szerkezetek középértékeinek a megadásától eltekintek.

Az egyes történelmi személyiségekhez tartozó mintázatok hasonlósága miatt tehát a kiinduló feltételezésnek ellentmondva megállapíthatjuk azt, hogy a történelmi személyiségek episztemologikus helyzetének a narratív megkonstruálását többnyire ugyanaz az általános séma motiválja, függetlenül attól, hogy melyik történelmi személyiségről van szó, és csak kivételes esetekben – mint például Thatcher episztemologikus helyzetének a megkonstruálása során – lépnek működésbe az adott szereplő kapcsán mozgósított idioszinkratikus sémák. Az tehát, hogy milyen arányban jelennek meg egy történelmi személyiség esetében az ismereteket konceptualizáló faktív szerkezetek, a vélekedést konceptualizáló nem faktív szerkezetek és az ismeretek hiányát konceptualizáló tagadott faktív szerkezetek, nem annyira az adott történelmi személyiség egyéni jellegzetessége, hanem sokkal inkább egy, az egyes történelmi személyiségek mentális ágensként való konceptualizálása során mozgósított általános sémának a következménye.

5. Népek episztemologikus helyzetének korpuszalapú kvantitatív vizsgálata

Ahogy a tanulmány 2. pontjában bemutattam, a történelem szereplői nem csupán történelmi személyiségként, hanem absztraktabb módon is konceptualizálódhatnak. A narratívában felléptetett absztraktabb cselekvők – hadseregek, kormányok, népek, nemzetek, államok stb. – a szereplők fogalmi kidolgozásának tipikus esetei. E szereplők a történelmi személyiségekhez hasonlóan érzésekkel, feltételezésekkel, célokkal rendelkező mentális ágensekként konstruálódnak meg. Mindazonáltal felvethető a kérdés, hogy vajon az absztraktabb szereplők episztemologikus helyzete a történelmi személyiségekhez hasonló módon konstruálódik-e meg. A kérdés megválaszolásához 12 nép megnevezése esetében vizsgáltam meg ugyanazon faktív, nem faktív és tagadott faktív szerkezetek előfordulási arányát ugyanabban a szövegkorpuszban (Google Books, amerikai szövegek, 2000–2010), mint az előző részben a történelmi személyiségek esetében. A vizsgált népnévek ábécé sorrendben a következők: *Americans* [amerikaiak], *Austrians* [osztrákok], *Germans* [németek], *Egyptians* [egyiptomiak], *Greeks* [görögök], *Hungarians* [magyarok], *Italians* [olaszok], *Mexicans* [mexikóiak], *Persians* [perzsák], *Romans* [rómaiak], *Russians* [oroszok], *Turks* [törökök]. Mivel a *the English* típusú népnévek esetében a népmegnevezés értelmezhető jelzőként is, és ennek folytán a *the English thought* szerkezet jelentése lehet „az angol gondolat” is, ezért csak olyan megnevezéseket vizsgáltam, amelyek a többes számot kifejező *s* morféma véggződnek. A vizsgálatból kizártam az *of*+ népnév kezdetű eseteket, mivel ezekben a szerkezet nem a birtokosként megjelenő nép tudását konceptualizálja. A kapott értékeket a 4. táblázatban tüntettem fel a 3. táblázatban használt rendszer szerint.

4. táblázat. Népek episztemologikus helyzete

Név	név + <i>knew</i> (ismeret)	név + <i>thought</i> (vélelem)	név + <i>did not know</i> / <i>knew nothing</i> (ismeret hiánya)
<i>Turks</i>	62	0 (0)	0,08 (5)
<i>Russians</i>	425	0,48 (203)	0,1 (41)
<i>Germans</i>	1074	0,49 (528)	0,14 (155)
<i>Hungarians</i>	22	0,5 (11)	0 (0)
<i>Romans</i>	668	0,53 (351)	0,07 (50)
<i>Egyptians</i>	423	0,56 (237)	0,08 (32)
<i>Italians</i>	115	0,62 (71)	0,05 (6)
<i>Mexicans</i>	92	0,74 (68)	0,05 (5)
<i>Austrians</i>	25	0,76 (19)	0 (0)
<i>Greeks</i>	905	0,81 (730)	0,08 (70)
Americans	1991	1,06 (2116)	0,18 (349)
<i>Persians</i>	25	1,08 (27)	0,12 (3)
Átlag		0,64	
Trimmelt átlag		0,66	
Medián		0,59	

A táblázatból látható, hogy a faktív, a nem faktív és a tagadott faktív szerkezetek előfordulási arányai nagyon hasonlóak a történelmi személyiségek esetében tapasztaltakhoz. Az ismeretet kifejező név + *knew* szerkezet 12-ből 10-szer, azaz az esetek túlnyomó részében nagyobb arányban jelenik meg, mint a vélelmet kifejező név + *thought* szerkezet, míg az ismeretek hiányát kifejező név + *did not know*, illetve név + *knew nothing* szerkezetek jóval kisebb arányban jelennek meg, mint a név + *thought* szerkezet és a név + *knew* szerkezet. Ha a név + *thought* szerkezet arányainak a középértékeit nézzük, akkor is hasonló eredményeket kapunk, mint a történelmi személyiségek esetében: az átlag 0,64, a két szélsőértéket figyelmen kívül hagyó trimmelt átlag 0,66, a medián pedig 0,59. Mindezek alapján megállapítható, hogy a népek episztemologikus helyzetének a megkonstruálása nem mutat jelentős különbségeket a történelmi személyiségek episztemologikus helyzetének a megkonstruálásához képest, feltehetőleg mind a két esetben ugyanazt az általános sémát mozgósítjuk.

Érdemes még felhívni a figyelmet arra, hogy az *Americans* népnév a vélelmet kifejező név + *thought* szerkezet esetében a második legnagyobb, az ismeretek hiányát kifejező név + *did not know* / *knew nothing* szerkezetek esetében pedig a legnagyobb arányban fordul elő. Ezek az arányok összefügghetnek azzal, hogy a vizsgált korpusz amerikai szövegeket tartalmaz. Feltehetőleg a történetmondó amerikai perspektívájának a következménye, hogy a korpusz szövegeiben az amerikaiak vélelmének és hiányzó ismereteinek a reprezentációja kidolgozottabban jelenik meg, mint a többi nép esetében.

6. A történelmi személyiségekhez és népekhez kapcsolódó tudáskonceptualizációk gyakorisága

További kérdésként vethető fel, hogy vajon a népekhez kapcsolódó tudáskonceptualizációk a történelmi személyiségekhez kapcsolódó tudáskonceptualizációkhoz képest milyen gyakorisággal jelennek meg. Vajon a szereplők absztraktsága befolyásolja-e a tudáskonceptualizációk gyakoriságát? A kérdést úgy válaszolhatjuk meg a legegyszerűbben, ha megnézzük azt, hogy az egyes szereplők esetében a már vizsgált faktív, nem faktív és tagadott faktív szerkezetek előfordulásainak az összege milyen arányt mutat az adott szereplőt megnevező személynév vagy népnév összes előfordulásához

képest (a vizsgált korpusz ugyanaz, mint eddig). Az így kapott értékeket az 5. táblázat mutatja be. A személynév száma és a népnév száma oszlopban tüntettem fel az adott történelmi személyiség, illetve nép megnevezésének az összes előfordulását a korpuszban. Az ezt követő két oszlopban szerepelnek az adott személy vagy nép megnevezésével kollokáló, fentebb vizsgált tudáskonceptualizációk összegei, illetve ezen előfordulások arányai a személynév száma, illetve népnév száma oszlopban feltüntetett értékekhez viszonyítva, ezrelékben kifejezve. A táblázat sorba rendezésének szempontját ezek az arányértékek adták. A táblázat két részének a végén tüntettem fel a tudáskonceptualizációk arányainak az átlagát, a két szélsőértéket figyelmen kívül hagyó trimmelt átlagát, valamint a mediánját.

5. táblázat. *A tudáskonceptualizációk gyakorisága*

Történelmi személyiségek			
személynév	személynév száma	tudáskonceptualizációk	
		száma	aránya
<i>Brezhnev</i>	15 738	0	0‰
<i>Robespierre</i>	13 165	12	0,91‰
<i>Charlemagne</i>	28 175	26	0,92‰
<i>Augustus</i>	106 396	100	0,94‰
<i>Lenin</i>	81 821	114	1,39‰
<i>Mussolini</i>	64 478	97	1,5‰
<i>Caesar</i>	179 179	331	1,85‰
<i>Gorbachev</i>	53 194	102	1,92‰
<i>Reagan</i>	317 883	745	2,34‰
<i>Thatcher</i>	44 908	110	2,45‰
<i>Khrushchev</i>	55 939	160	2,86‰
<i>Churchill</i>	242 324	711	2,93‰
<i>Hitler</i>	393 148	1167	2,97‰
<i>Truman</i>	178 689	532	2,98‰
<i>Nixon</i>	266 658	794	2,98‰
<i>Stalin</i>	180 117	625	3,47‰
<i>Eisenhower</i>	164 632	615	3,74‰
Átlag			2,13‰
Trimmelt átlag			2,16‰
Medián			2,34‰
Népek			
népnév	népnév száma	tudáskonceptualizációk	
		száma	aránya
<i>Turks</i>	112 240	67	0,6‰
<i>Persians</i>	54 281	55	1,01‰
<i>Mexicans</i>	149 066	165	1,11‰
<i>Hungarians</i>	23 429	33	1,41‰
<i>Italians</i>	122 477	192	1,57‰
<i>Austrians</i>	27 585	44	1,6‰
<i>Americans</i>	2437 648	4456	1,83‰
<i>Russians</i>	225 859	669	2,96‰
<i>Germans</i>	491 148	1757	3,58‰
<i>Romans</i>	295 271	1069	3,62‰
<i>Egyptians</i>	111 980	692	6,18‰
<i>Greeks</i>	235 789	1705	7,23‰
Átlag			2,73‰
Trimmelt átlag			2,49‰
Medián			1,72‰

A vizsgált tudáskonceptualizációk növekvő sorrendbe rendezett arányaiból látható, hogy a népekhez kapcsolódó tudáskonceptualizációk gyakorisága egyáltalán nem marad el a történelmi személyiségekhez kapcsolódó tudáskonceptualizációk gyakoriságától. Sőt két nép, az egyiptomiak és a görögök esetében a tudáskonceptualizációk gyakorisága jóval meghaladja a történelmi személyiségek esetében talált legnagyobb gyakoriságot. Ezen magas arányokban mindazonáltal az is jelentős szerepet játszhat, hogy az egyiptomiakat és a görögöket egyaránt olyan kulturálisan jelentős népként tartják számon, akiknek a világképére, gondolataira előszeretettel hivatkoznak a legkülönbélebb szövegekben.

A kapott eredmények azért is érdekesek, mert a népként megjelenő, a történelmi személyiségekhez képest kevésbé emberszerű, absztraktabb szereplőkonceptualizációk esetében logikusan feltételezhetnénk, hogy ezekhez kisebb arányban kapcsolódnak tudáskonceptualizációk, mint a történelmi személyiségekhez. Az eredményekből azonban úgy tűnik, hogy a szereplők tudásának a konceptualizálását motiváló séma elég általános és erős ahhoz, hogy az absztraktabb, népként megvalósuló szereplőkonceptualizálás ne befolyásolhassa jelentősebb mértékben a tudáskonceptualizációk gyakoriságát.

7. Összegzés

A tanulmány a történelmi tárgyú nem fiktív narratívákban megjelenő szereplők episztemologikus helyzetének a történetmondói megkonstruálását vizsgálta. Első lépésben a Fauconnier által kidolgozott mentális tér elméleti keretében mutatta be azt, hogy a történetmondó hogyan konceptualizálhatja a szereplők tudását ismeretként, vélelemként és az ismeret hiányaként. Míg a szereplők ismereteinek a konceptualizálása térépítő elemekként funkcionáló faktív, az ismeretek hiánya pedig térépítő elemekként funkcionáló tagadott faktív kognitív igékkel vagy igei szerkezetekkel történik, addig a szereplők vélelmeinek a konceptualizálása térépítő elemekként funkcionáló nem faktív kognitív igékkel vagy igei szerkezetekkel valósul meg.

A tanulmány második felében a Google Books 2000 és 2010 között keletkezett amerikai szövegeiben először az ismeretet kifejező *knew* igealak, a vélelmet kifejező *thought* igealak és az ismeretek hiányát kifejező *did not know* és *knew nothing* szerkezeteknek 17 történelmi személyiség nevével kollokáló előfordulási arányait vizsgáltam. Az eredményekből kiderült, hogy a történelmi személyiségek episztemologikus helyzetének a megkonstruálását többnyire ugyanaz az általános séma motiválja, függetlenül attól, hogy melyik történelmi személyiségről van szó, és csak kivételes esetben lépnek működésbe az adott szereplő kapcsán mozgósított idioszinkratikus sémák. Ezt követően megnéztem ugyanezen szerkezeteknek 12 népnévvel kollokáló előfordulási arányait is. Az eredmények nagyon hasonlóak voltak a történelmi személyiségek esetében tapasztaltakhoz. Ez alapján feltételezhető, hogy a népek és a történelmi személyiségek episztemologikus helyzetének a megkonstruálását ugyanaz a séma motiválja.

Végül megvizsgáltam, hogy a népekhez kapcsolódó tudáskonceptualizációk gyakorisága mutat-e valamilyen eltérést a történelmi személyiségekhez kapcsolódó tudáskonceptualizációk gyakoriságához képest. Annak ellenére, hogy a szereplők népként történő konceptualizációja absztraktabb, kevésbé emberszerű, az ezekhez kapcsolódó tudáskonceptualizációk gyakorisága egyáltalán nem alacsonyabb a történelmi személyiségek esetében tapasztalt gyakoriságnál, sőt az egyiptomiak és a görögök esetében jóval meghaladja a történelmi személyiségek esetében talált legnagyobb gyakoriságot.

FORRÁSOK

- Dupcsik Csaba – Répárszky Ildikó 2007. *Történelem IV. középkorok számára*. 5. kiadás. Műszaki Kiadó, Budapest.
- Salamon Konrád 2004. *Történelem IV. a középkorok számára*. 11. kiadás. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Száray Miklós 2004. *Történelem I. a középkorok számára*. 9. kiadás. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Száray Miklós – Szász Erzsébet 2005. *Történelem II. középkorok számára*. 6. kiadás. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.
- Závodszy Géza 2001. *Történelem III. a középkorok számára*. Átdolgozott kiadás. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

SZAKIRODALOM

- Brisard, Frank 2002. Introduction: The epistemic basis of deixis and reference. In: Brisard, Frank (ed.): *Grounding. The epistemic footing of deixis and reference*. Mouton, Berlin–New York, XI–XXXIV.
- Brown, Gillian 1994. Modes of understanding. In: Brown, Gillian – Malmkjaer, Kirsten – Pollitt, Alastair – Williams, John (eds.): *Language and understanding*. Oxford University Press, Oxford, 10–20.
- Bruner, Jerome 2005 [1986]. *Valóságos elmék, lehetséges világok*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- Carr, David 1999 [1997]. A történelem realitása. In: Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 3. A kultúra narratívái*. Kijárat Kiadó, Budapest, 69–84.
- Croft, William (2009). Towards a social cognitive linguistics. In: Vyvyan Evans – Stephanie Poursel (eds.): *New directions in cognitive linguistics*. John Benjamins, Amsterdam, 395–420.
- Declerck, Renaat 2011. The definition of modality. In: Patard, Adeline – Brisard, Frank (eds.): *Cognitive approaches to tense, aspect, and epistemic modality*. John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia, 21–44.
- Fauconnier, Gilles 1985. *Mental spaces: Aspects of meaning construction in natural language*. MIT Press, Cambridge, MA.
- Fauconnier, Gilles 2007. Mental spaces. In: Geeraerts, Dirk – Cuyckens, Hubert (eds.): *The Oxford handbook of cognitive linguistics*. Oxford University Press, Oxford, 351–76.
- Horváth Péter 2012. Absztrakt rendszerek és történelmi személyiségek – a történelem szereplőinek metaforikus és metonimikus reprezentációi magyar történelemtankönyvekben. *Ösvények* 2012/2. http://osvenyek.elte.hu/images/cikkek/%C3%96sv%C3%A9nyek2_Horv%C3%A1th.pdf
- Horváth Péter 2014. Séma és konstruálás történeti tárgyú elbeszélő szövegekben. *Magyar Nyelvőr* 138: 199–225.
- Keszler Borbála 2004. *Írásjeltan. Az írásjelhasználat szabályai, problémái és története*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kiefer Ferenc 1983. *Az előfeltevések elmélete*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kugler Nóra 2013. A szubjektivizáció jelenségének nyelvészeti értelmezései. *Magyar Nyelvőr* 137: 8–30.
- Kugler Nóra 2014. Az episztemikus (főmondati) predikátumok és a nyelvi polaritás. In: Havas Ferenc – Horváth Katalin – Kugler Nóra – Vladár Zsuzs (szerk.): *Nyelvben a világ. Tanulmányok Ladányi Mária tiszteletére*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 55–65.
- Lakoff, George 1991. Metaphor and war: The metaphor system used to justify war in the Gulf. *Journal of Urban and Cultural Studies* 2 (1): 59–72.
- Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of cognitive grammar*. Vol. 1. Stanford University Press, Stanford.
- Langacker, Ronald W. 2007. Cognitive grammar. In: Geeraerts, Dirk – Cuyckens, Hubert (eds.): *The Oxford handbook of cognitive linguistics*. Oxford University Press, Oxford, 421–62.
- Langacker, Ronald W. 2008. *Cognitive grammar. A basic introduction*. Oxford University Press, Oxford.
- László János 2005. *A történetek tudománya. Bevezetés a narratív pszichológiába*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- Marmaridou, Sophia 2000. *Pragmatic meaning and cognition*. John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia.
- Sanders, José – Redeker, Gisela 1996. Perspective and the representation of speech and thought in narrative discourse. In: Fauconnier, Gilles – Sweetser, Eve (eds.): *Spaces, worlds and grammar*. University of Chicago Press, Chicago, 290–317.
- Sanders, José – Spooren, Wilbert 1997. Perspective, subjectivity, and modality from a cognitive point of view. In: Liebert, Wolf-Andreas – Redeker, Gisela – Waugh, Linda (eds.): *Discourse and perspective in cognitive linguistics*. John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia, 85–112.
- Sinha, Chris 1999. Grounding, mapping and acts of meaning. In: Janssen, Theo – Redeker, Gisela (eds.): *Cognitive linguistics: Foundations, scope and methodology*. Mouton de Gruyter, Berlin–New York, 223–55.
- Sinha, Chris 2001. *The epigenesis of symbolization*. <http://www.lucs.lu.se/LUCS/085/Sinha.pdf>.
- Sweetser, Eve – Fauconnier, Gilles 1996. Cognitive links and domains: Basic aspects of mental space theory. In: Fauconnier, Gilles – Sweetser, Eve (eds.): *Spaces, worlds and grammar*. University of Chicago Press, Chicago, 1–28.
- Tátrai Szilárd 2004. A kontextus fogalmáról. *Magyar Nyelvőr* 128: 479–94.
- Tátrai Szilárd 2006. A narratív diskurzusokról – pragmatikai nézőpontból. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Szöveg és típus. Szövegtipológiai tanulmányok*. Tinta Kiadó, Budapest, 211–32.
- Tátrai Szilárd 2011. *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Tátrai Szilárd 2013. Az Iskola a határon perspektivikussága – kognitív poétikai megközelítés. In: Bednaries Gábor – Hansági Ágnes – Horváth Csaba – Palkó Gábor – Wernitzer Julianna (szerk.): *„Próza az, amit kinyomtatnak” Tanulmányok Ottlik Gézáról*. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Tomasello, Michael 2002 [1999]. *Gondolkodás és kultúra*. Osiris Kiadó, Budapest.

- Tóth Judit – Vincze Orsolya – László János 2006. Történelmi elbeszélés és nemzeti identitás. Az Osztrák–Magyar Monarchia reprezentációja osztrák és magyar történelemkönyvekben. *Educatio* 15: 174–82.
- Verhagen, Arie 2007. Construal and Perspectivization. In: Geeraerts, Dirk – Cuyckens, Hubert (eds.): *The Oxford handbook of cognitive linguistics*. Oxford University Press, Oxford, 48–81.
- Vincze Orsolya – László János 2010. A narratív perspektíva szerepe a történelemkönyvekben. *Magyar Pszichológiai Szemle* 65: 571–95.

Horváth Péter

tudományos munkatárs
MTA Nyelvtudományi Intézet

SUMMARY

Horváth, Péter

Quantitative corpus-based investigation of the epistemological status of characters in narrative texts about history

The paper investigates the construal of epistemological status of characters in narrative texts about history. Epistemological status is a property of characters which is determined by the degree of mental access of a character to the real world of the narrative. The first half of the paper describes the three types of knowledge of the characters by means of Fauconnier's mental world theory: knowing, believing and not knowing. The second half of the paper presents a quantitative investigation of the epistemological status of 17 historical figures and 12 nations in the American texts of Google Books written between 2000 and 2010. The investigation focuses on the frequency of the following collocations expressing knowing, believing and not knowing: name of the person/nation + *knew*; name of the person/nation + *thought*, name of the person/nation + *did not know*; name of the person/nation + *knew nothing*. The proportions of the occurrences of the collocations in the cases of historical figures and nations did not show remarkable differences, which means that the construal of the epistemological status of historical figures and nations follows the same general schema. I also examined and compared the frequency of the conceptualization of knowledge in the case of historical figures and nations. The results show that the frequency of the conceptualization of knowledge in the case of nations is not less than in the case of historical figures.

Keywords: historiography, narratology, construal, epistemological status, mental space theory, cognitive factive predicates, corpus